



**LATVIJAS
UNIVERSITĀTE**

**Promocijas darba
kopsavilkums**

**Summary
of Doctoral Thesis**

Rota Stone

**IENAIIDNIEKS AMALĒKS UN
DRAUGS JETRUS: STARPGRUPU
ATTIECĪBAS ORIGENA UN
MEHILTAS INTERPRETĀCIJĀS**

**ENEMY AMALEK AND FRIEND JETHRO:
INTERGROUP RELATIONS IN THE
INTERPRETATIONS BY ORIGEN
AND THE MEKHILTA**

Rīga 2023



**LATVIJAS
UNIVERSITĀTE**

TEOLOĢIJAS FAKULTĀTE

Rota Stone

**IENAIDNIEKS AMALĒKS UN DRAUGS
JETRUS: STARPGRUPU ATTIECĪBAS
ORIGENA UN MEHILTAS INTERPRETĀCIJĀS**

PROMOCIJAS DARBA KOPSAVILKUMS

Doktora grāda iegūšanai humanitārajās un mākslas zinātnēs
filozofijas, ētikas un reliģijas nozarē
Apakšnozare: Baznīcas un reliģiju vēsture

Rīga, 2023

Promocijas darbs izstrādāts Latvijas Universitātes Teoloģijas fakultātē Baznīcas un reliģiju vēstures katedrā laika posmā no 2016. gada līdz 2022. gadam.

Promocijas darba pēdējā posmā autore saņēma atbalstu no Eiropas Sociālā fonda 8.2.2. projekta “Stiprināt augstākās izglītības institūciju akadēmisko personālu stratēģiskās specializācijas jomās” studiju virzienā “Reliģija un teoloģija”. Projekta nosaukums: “Akadēmiskā personāla atjaunotne un kompetenču pilnveide Latvijas Universitātē”. Projekta līguma numurs: 8.2.2.0/18/A/010

NACIONĀLAIS
ATTĪSTĪBAS
PLĀNS 2020



EIROPAS SAVIENĪBA

Eiropas Sociālais
fonds

I E G U L D Ī J U M S T A V Ā N Ā K O T N Ē

Darbs sastāv no ievada, sešām nodaļām, literatūras saraksta, trim pielikumiem.

Darba forma: disertācija filozofijas, vēstures un reliģijas nozarē, Baznīcas un reliģiju vēstures apakšnozarē

Darba zinātniskā vadītāja: profesore *Dr. theol. Dace Balode*

Darba recenzenti:

- 1) *Dr. phil. Velga Vēvere*, vadošā pētniece, Latvijas Universitāte
- 2) *Dr. theol. Anita Stašulāne*, profesore, Daugavpils Universitāte
- 3) *Dr. hist. Kristīne Vaceka-Ante*, lektore, Prāgas Kārļa Universitāte

Promocijas darba aizstāvēšana notiks 2023. gada 19. janvārī plkst. 10.00 Latvijas Universitātes Teoloģijas fakultātes promocijas padomes filozofijā, ētikā un reliģijā atklātajā sēdē.

Ar promocijas darbu un tā kopsavilkumu var iepazīties Latvijas Universitātes Bibliotēkā Rīgā, Raiņa bulvārī 19.

LU Teoloģijas fakultātes promocijas padomes

priekšsēdētāja _____ (Dace Balode)

(paraksta vieta)

sekretāre _____ (Ilze Stikāne)

(paraksta vieta)

ISBN 978-9934-36-151-7

ISBN 978-9934-36-152-4

© Latvijas Universitāte, 2023

© Rota Stone, 2023

ANOTĀCIJA

Promocijas darbā “Ienaidnieks Amalēks un draugs Jetrus: starpgrupu attiecības Origena un Mehiltas interpretācijās” autore analizē agrīno jūdu un kristiešu tekstus ar mērķi atklāt dažādos grupu attiecību modeļus, kurus šo seno tekstu autori prezentē un priekšraksta savām kopienām. Analīzē autore izmanto konstrukcionisma pieeju, diskursa analīzi un seko jautājumiem, kuriem starpgrupu attiecību pētniecībā pievēršas sociālā psiholoģija.

Promocijas darbs ir pienesums jūdu un kristiešu attiecību pētniecībā senatnē, kas ir sarežģīta pieejamo avotu fragmentārā rakstura dēļ. Darbs sastāv no divām svarīgākajām daļām: metodoloģijas pieteikuma un analīzes daļas. Tajā izstrādātā metodoloģija ir jauninājums jūdu un kristiešu attiecību pētniecībā. Metodoloģija tālāk darbā tiek piemērota diviem agrīnajiem Bībeles komentāriem jūdu un kristiešu rakstos – traktātam “Amalēks” Rabīna Išmaēla Mehiltā un Origena homīlijām par 2. Mozus grāmatu. Mehiltas autoru un Origena dažādās pieejas starpgrupu attiecībām, kā darba analīzē tās parādās, tiek apkopotas noslēgumā, iezīmējot abu tekstu un to pārstāvēto kopienu atšķirīgo un kopīgo aprakstos par naidīgo ārgrupu, kuru pārstāv Amalēks, un draudzīgo ārgrupu, kuru pārstāv Jetrus.

Promocijas darbs rakstīts, vadoties pēc tēzes, ka sociālās psiholoģijas starpgrupu attiecību pētniecības metožu un konstrukcionisma pieejas pielietošana rabīniskā jūdaisma un ortodoksās kristietības Bībeles interpretācijas tekstiem norāda uz to atšķirībām uzskatos par grupas identitāti un attiecībām ar ārgrupām. Rabīna Išmaēla Mehiltas un Origena interpretācijas par Amalēku un Jetru ir labs piemērs šādu seno jūdu un kristiešu grupu vērtību demonstrēšanai.

Atslēgvārdi: Jūdu – kristiešu attiecības, starpgrupu attiecības, Rabīna Išmaēla Mehilta, Origena

SATURS

Anotācija	3
1. Ievads	5
2. Promocijas darba konspektīvs izklāsts	
2.1. Literatūras apskats un pētniecības vēsture	10
2.2. Pētījuma metode	11
2.3. Izvēlētie teksti un to tradīcija	12
2.4. Amalēka interpretācija Mehiltā un Origena homīlijā	14
2.5. Jetrus interpretācija Mehiltā un Origena homīlijā	17
3. Promocijas darba galvenie secinājumi	21

1. IEVADS

Seno jūdu un kristiešu attiecību pētniecībai ir visai gara vēsture, bet lielākoties tā ir kristiešu veidota un pēta atsevišķu kopienu vēsturiskās attiecības vai salīdzina jūdu un kristiešu literāro mantojumu. Promocijas darbā “Ienaidnieks Amalēks un draugs Jetrus” autore piedāvā citu pieeju, kas Latvijas pētniecībā ir mazāk pazīstama – apskatīt senās jūdu un kristiešu kopienas nevis kā reliģiskas, bet kā sociālas vienības. Šāda pieeja ļauj paskatīties uz jūdu un kristiešu attiecībām plašāk – kā starpgrupu attiecībām. Tas ir īpaši noderīgi, lai analizētu jūdu attieksmi pret kristiešiem, jo klasiskajos rabīniskajos dokumentos kristieši netiek pieminēti. Paplašinot “jūdu” un “kristiešu” kopienu definīciju, nosaucot tās par “iekšgrupām” un “ārgrupām”, dod pētniekam iespēju aprakstīt jūdu un kristiešu attiecības kā daļu no šo kopienu attiecībām ar citām kopienām. Līdz ar to šajā darbā nav likts uzsvars uz specifiskām atsaucēm uz “jūdiem” un “kristiešiem” seno autoru darbos, bet te tiek pētīts, kādus starpgrupu attiecību modeļus senākie Ebreju Bībeles interpretētāji ir izveidojuši uz Bībeles stāstu pamata. Šī darba pētniecības jautājums ir par to, kādas starpgrupu attiecības tika aprakstītas un priekšrakstītas seno jūdu un kristiešu Bībeles interpretācijās.

Lai atbildētu uz pētniecībai izvirzīto jautājumu, darbā ir izvēlēti avoti, vadoties pēc noteiktiem kritērijiem. Pirmkārt, tie ir teksti no jūdu un kristiešu reliģiskajām tradīcijām, kas reprezentētu attiecīgās tradīcijas vispārpieņemto viedokli, proti, tie reprezentē viedokli, kas ir saglabājusies kā autoritatīvs cauri laikiem. Otrkārt, pētījumam ir izvēlēti komentāri, kas interpretē vienu un to pašu Ebreju Bībeles tekstu un ir līdzīgi žanra ziņā, proti, tie ir sistemātiskas Bībeles teksta interpretācijas. Tas ir nozīmīgi, lai grupu attiecību modeļus būtu vienkāršāk savstarpēji salīdzināt un iezīmēt to ideoloģiskās atšķirības. Visbeidzot, cik iespējams, analīzei izvēlētie komentāri nāk no līdzīga laika perioda un līdzīgas vēsturiskās un kultūras vides, ar to mēģinot minimalizēt atšķirīgas vides veidotās interpretāciju atšķirības.

Nemot vērā augšminētos kritērijus, kā arī jūdu un kristiešu avotus, kas plaši pieejami mūsdienu pētniekam, autore ir izvēlējusies analizēt baznīctēva Origena homīlijas par 2. Mozus grāmatu un rabīnisko komentāru par to pašu Bībeles tekstu ar nosaukumu “Rabīna Išmaēla Mehilta” (turpmāk tekstā – Mehilta). Abi teksti ir fragmentāri 2. Mozus grāmatas teksta komentāri, bet abos atrodamas interpretācijas par diviem 2. Mozus grāmatas stāstiem, kuros dominē iekšgrupas attiecības ar kādu ārgrupu. Šajā pētījumā tiek izmantota padziļināta teksta analīze, tāpēc autore izvēlējusies tikai divus Bībeles fragmentus, kurus komentē abi izvēlētie avoti. Pirmais no tiem ir Amalēka¹ karš ar Israēlu (2Moz 17:8–16, tālāk saukts Amalēka karš), otrais – Mozus sievastēva Jetrus ierašanās Israēla nometnē (2Moz 18, tālāk saukts Jetrus apmeklējums). Šie stāsti izvēlēti tāpēc, ka tie rāda divus krasi atšķirīgus veidus, kā Israēls veidoja attiecības ar citu grupu jeb ārgrupu: naidīgs ienaidnieks pirmajā gadījumā, draudzīgs sveštautietis – otrajā. Darba gaitā tiek analizēts, kādus starpgrupu attiecību modeļus savos komentāros attīsta Origenis un Mehiltas autori.

Šī pētījuma jauninājums atrodams avotu analīzes daļā, kurā tiek lietota konstrukcionisma pieeja, diskursa analīze un sociālā psiholoģija, kas iepriekš jūdu un kristiešu attiecību pētniecībā nav lietota. Līdz ar to pētījums īpaši detalizēti apraksta darba metodoloģiju. Lai arī jūdu un kristiešu attiecību pētniecībā ortodoksās kristietības darbi ir salīdzināti ar rabīniskās literatūras darbiem, tas lielākoties tiek darīts, lai noskaidrotu vai nu vēsturisko jūdu un kristiešu sadzīves situāciju agrīnajā periodā,² vai arī abu

¹ Vārds “Amalēks” šajā pētījumā tiek latviskots ar īsajiem “a” un garo “ē”, nevis sekojot 2012. gada Bībeles tulkojumam “Amālēks”. Latviskojums “Amalēks” seko vārda “Israēls” latviskojumam un, pēc autores domām, uzsverot pirmo zilbi ir vieglāk izrunājams latviski. Līdzīgi šeit latviskots arī “amalēkieši”.

² Sk. Martin Goodman, *Rome and Jerusalem: The Clash of Ancient Civilizations* (London: Penguin Books, 2007). Lai arī Gudmana pētījumi vairāk

tradīciju literāros kontaktus³. Šajā pētījumā nav aprakstītas vēsturiskās jūdu – kristiešu attiecības. Pirmkārt tāpēc, ka autore uzskata, ka tas nav iespējams pašu avotu dēļ. Īpaši tas attiecas uz Mehiltu, kuru ir grūti attiecināt uz precīzi definētu vēsturisko laiku un vietu.⁴ Tāpat šī pētījuma mērķis nav noskaidrot jūdu un kristiešu savstarpējo literāro ietekmi, jo, pēc autores domām, tāda veida pētījumi nevar novest pie pietiekami skaidriem rezultātiem par jūdu un kristiešu attiecībām. Literāro avotu līdzības šajā pētījumā tomēr tiek izceltas, bet kā norāde uz to, ka šo avotu autori pieder noteiktai tradīcijai, kas norāda uz sociālās grupas identitāti. Pētījumā tiek jautāts, kā izvēlēto tekstu autori konstruēja savu grupu un tās attiecības ar citām grupām, tādējādi ietekmējot grupu attiecību modeļus savu tradīciju nākamajām paaudzēm. Līdz ar to šim pētījumam vispiemērotākā ir konstrukcionisma pieeja un diskursa analīze.

Darbam izvirzītais uzdevums ir noskaidrot starpgrupu attiecību modeļus, kurus vienas vai otras kopienas vadītāji veidoja uz autoritatīva teksta (Bībeles) pamata un līdz ar to priekšrakstīja saviem lasītājiem un klausītājiem. Uzdevuma izpildei Origēna homīlijām un Mehiltai tiek pielietoti analīzes līdzekļi, kas šiem tekstiem nav tikuši piemēroti iepriekš šāda apjoma analīzē, proti, sociāli zinātniskās metodes. Ņemot vērā, ka šajā pētījumā specifiskā interese ir par grupu attiecību modeļiem, kas parādās šajos tekstos, tiek izmantoti rīki no sociālās psiholoģijas starpgrupu attiecību pētniecības lauka.

Pamatojoties uz minētajiem pētījuma mērķiem un uzdevumiem, promocijas darbs ir veidots pēc sekojošas struktūras. Pētījums iesākas ar apskatu par jūdu un kristiešu attiecību pētniecību un par sociālo zinātņu pielietošanu senajiem

skar pirmo gadsimtu, liela daļa viņa skarto vēsturisko jautājumu attiecas arī uz Origēna laiku.

³ Sk. Edward Kessler, *Bound by the Bible: Jews, Christians and the Sacrifice of Isaac* (Cambridge: Cambridge University Press, 2009).

⁴ Sk. Günter Stemberger, *Introduction to the Talmud and Midrash*, Second Edition (Edinburgh: T&T Clark, 1996), 255.

religiskajiem tekstiem. Otrā nodaļa apskata Origena homīliju un Mehiltas kontekstu jeb tradīciju, kurai tie pieder, ieskaitot Bībeles tekstu, kas ir izvēlēto komentāru pamatā. Trešajā nodaļā lasītājs tiek iepazīstināts ar pētījuma metodoloģiju un galvenajiem konceptiem, kas izmantoti darba tālākajā analīzē. Pētījuma ceturtajā un piektajā nodaļā atrodama izvēlēto tekstu detalizēta analīze, sekojot trešajā nodaļā aprakstītajai metodoloģijai. Abas nodaļas iesākas ar Mehiltas teksta analīzi, kam seko Origena interpretācija 2. Mozus grāmatas homīlijās. Katras sadaļas beigās atrodami autoru grupu attiecību modeļu apraksti. Darba noslēgumā tiek veikts atrasto starpgrupu attiecību modeļu salīdzinājums un metodoloģijas izvērtējums. Promocijas darbs noslēdzas ar virkni pielikumu, kuros atrodami autores pirmtekstu tulkojumi latviski, kas izmantoti analīzes daļā.

Šis darbs ir rakstīts, vadoties pēc tēzes, ka sociālās psiholoģijas starpgrupu attiecību pētniecības metožu un konstrukcionisma pieejas pielietošana rabīniskā jūdaisma un ortodoksās kristietības Bībeles interpretācijas tekstiem norāda uz to atšķirībām uzskatos par grupas identitāti un attiecībām ar ārgrupām. Rabīna Išmaēla Mehiltas un Origena interpretācijas par Amalēku un Jetru ir labs piemērs šādu seno jūdu un kristiešu grupu vērtību demonstrēšanai.

Promocijas darbā izteiktās idejas un analīzes daļas ir tikušas aprobētas vairākos priekšlasījumos un publikācijās.

Publikācijas:

1. Rota Stone, "Is Jethro an Ingroup or an Outgroup? Group Analysis of the Hebrew Bible and Its Early Interpretations," *Old Testament Essays* 36 no. 2 (2023): 368–383. DOI: <https://doi.org/10.17159/2312-3621/2023/v36n2a5>;
2. Rota Stone, "Sociālās zinātnes un Bībele: sociālās identitātes teorija un Kalna sprediķa svētības," *Ceļš* 72 (2021): 158–169;
3. Rota Stone, "“Rabi Išmaēla Mehilta”: traktāta “Amalēks” 1. nodaļa ar komentāriem un ievadu," *Ceļš* 69 (2018): 117–141.

Priekšlasījumi:

1. Lekcija "Is Jethro an ingroup or an outgroup: An investigation from Origen and the Mekhilta," *EABS annual conference* (tiešsaistē 2022. gada 7. jūlijā);
2. Lekcija "Are Jewish Christian relations intergroup relations?" *Society of Biblical Literature* ikgadējā konference, sesija *Early Jewish and Christian Relations* (tiešsaistē, 2021);
3. Lekcija "Intergroup Relations and Jewish–Christian Relations in Antiquity," *Estonian-Latvian doctoral conference in theology and religious studies* (tiešsaistē, 2021);
4. Lekcija "Enemy Amalek and Friend Jethro: the Interpretations of Origen and the Mehilta in the Light of Social Identity Theory," *Estonian-Latvian doctoral conference in theology and religious studies* (tiešsaistē, 2020);
5. Lekcija "Intergroup Relations in the Bible and Early Jewish and Christian Interpretations: Who is Amalek? An investigation from early Jewish and Christian commentaries," *North American Patristics Society* ikgadējā konference (Chicago, 2018);
6. Lekcija "Intergroup Relations in the Bible and Early Jewish and Christian Interpretations," *European Association of Biblical Studies* ikgadējās konference, programma *The Roman Forum: New Testament, Early Christianity, and Early Rabbinics* (Berlin, 2017);
7. Lekcija "Amalek in the Bible and early Jewish and Christian interpretations," *Society of Biblical Literature Pacific Coast Region* ikgadējā konferencē (Fullerton, 2017).

2. PROMOCIJAS DARBA KONSPEKTĪVS IZKLĀSTS

2.1. Literatūras apskats un pētniecības vēsture

Lai pozicionētu promocijas darbu jūdu un kristiešu attiecību pētniecības laukā, autore iesāk ar zinātniskās literatūras apskatu un norāda, ka šī pētniecības nozare pēc savas dabas ir starpdisciplināra, tā ietver vēsturiskos, literāros un sociālos grupu attiecību aspektus. Plašo problēmu klāstu, kas saistās ar šo pētniecību, uzsver Edvards Keslers (*Edward Kessler*), viens no ievērojamākajiem jūdu – kristiešu attiecību pētniekiem. Savas grāmatas *An Introduction to Jewish – Christian Relations* ievadā viņš raksta, ka jūdu un kristiešu attiecību pētniecība neap Praksta tikai teoloģiju, “bet arī apskata kultūras, filozofiskās, vēsturiskās, socioloģiskās un politiskās dimensijas jūdu un kristiešu saskarsmē”⁵. Tomēr pētījumi par jūdu un kristiešu kopienu attiecībām senatnē ir īpaši saistīti ar šo kopienu literāro avotu analīzi, kas ir arī šī pētījuma pamatā. Tādā ziņā promocijas darbs seko bagātai tekstu interpretācijas tradīcijai, bet tas atšķiras no iepriekšējiem pētījumiem ar jauna veida pieeju un jautājumiem, kas tiek aizņemti no sociālās psiholoģijas.

Sociālo zinātņu pieeja nav pilnīgi sveša jūdu – kristiešu attiecību pētniecībā un vēlāku jūdu un kristiešu tekstu pētniecībā,⁶ tomēr neviens no plašākiem pētījumiem nepielieto sociālās psiholoģijas starpgrupu attiecību pieeju rabīnisko un baznīctēvu avotu analīzē. Tā kā šis pētījums tādā ziņā ir pirmais, autorei ir nācies iedvesmoties un mācīties no sociālās identitātes teorijas pielietojuma cita veida senatnes reliģiskajiem tekstiem, īpaši

⁵ Edward Kessler, *An Introduction to Jewish – Christian Relations*, 4.

⁶ Sk. Daniel Boyarin, *Border Lines: The Partition of Judaeo-Christianity* (Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 2004); Judith Lieu, *Neither Jew nor Greek: Constructing Early Christianity* (Edinburgh: T&T Clark/Continuum, 2002).

Jaunās Derības pētniecības, kurā sociālās identitātes teorija ir tikusi bieži pielietota kopš 1990-tajiem gadiem.⁷

2.2. Pētījuma metode

Metodoloģija ir šī promocijas darba piensums pētniecībā par jūdu un kristiešu attiecībām senatnē. Izmantojot konstrukcionisma pieeju un diskursa analīzi, šis pētījums piedāvā apskatīt Origena un Mehiltas autoru starpgrupu attiecību konstrukcijas viņu komentāros par 2. Mozus grāmatu. Kā norāda promocijas darba nodaļa par pētījuma teorētisko nostādni un metodoloģiju, starpgrupu attiecības ir cieši saistītas ar uzskatiem par to, kas ir iekšgrupa, kas ir ārgrupas un to procesi.

Lai atbildētu uz šī pētījuma jautājumiem, metodoloģijas nodaļa piedāvā tekstu analīzē pievērst uzmanību trim galvenajiem problēmu lokiem: iekšgrupas procesiem, ārgrupas kategoriju atribūtiem un starpgrupu attiecībām. Iekšgrupas procesu analīzē tiek izdalīti tādi jautājumi kā grupu veidojošie elementi (bioloģiskie rādītāji, sociālā grupa vai kategorija); prototipi (draudžu vadītāji, kopienu mītiskie veidotāji, Dievs); iekšgrupas normas (kādas tiek priekšrakstītas attiecības ar citām grupām). Svarīgi ārgrupas kategorijas atribūti ir bioloģiskie, sociālie un reliģiskie, darbā tiek analizēti arī iekšgrupas stereotipi par ārgrupu. Starpgrupu attiecību ziņā īpaša uzmanība tiek pievērsta šādiem aspektiem: attiecību vēstures apraksts; attiecību prosociālā, antisociālā vai neitrālā daba; ideoloģijas nozīme attiecībās pret ārgrupu; grupu salīdzināšana, sacensšanās par resursiem, pārkums pār ārgrupu, iekšgrupas izcelšana uz ārgrupas fona. Tekstu analīzē tiek jautāts, vai tie liecina par ārgrupas diskrimināciju.

Izvēlēto tekstu fragmentārā rakstura un šī pētījuma apjoma dēļ nav iespējams analizēt visus augšminētos sociālās psiholoģijas starpgrupu attiecību elementus vienlīdz detalizēti par katru no izvēlētajiem tekstiem, tomēr promocijas darba analīzes daļa rāda,

⁷ Sk. J. Brian Tucker, Coleman A. Baker, eds., *T&T Clark Handbook to Social Identity in the New Testament* (London: Bloomsbury T&T Clark, 2016), xv.

ka šāda veida pieeja dod vērtīgu ieskatu seno autoru sociālajā identitātē.

2.3. Izvēlētie teksti un to tradīcija

Pētījumā tiek izmantoti divi teksti: Origēna homīlijas par 2. Mozus grāmatu⁸ un Rabīna Išmaēla Mehilta⁹. Origēns ir pirmais sistemātiskais Bībeles komentētājs kristīgajā Baznīcā un Mehilta ir pirmais rabīniskā jūdaisma Bībeles komentārs par 2. Mozus grāmatu. Abi darbi bija un vēl arvien ir autoritatīvi savās tradīcijās, tāpēc tie atspoguļo ne tikai atsevišķu autoru, bet arī noteiktu kopienu viedokli. Tāpat abi darbi interpretē Bībeles perikopes, kurās atainotas dažādas grupu attiecības: Amalēka uzbrukums Israēlam (2Moz 17:8–16) un Mozus sievastēva apciemojums (2Moz 18:1–27). Šādam salīdzinošam pētījumam būtu svarīgi arī izvēlēties tekstus no viena vēsturiskā konteksta – līdzīga laika perioda un ģeogrāfiskās vietas. Vispārīgi runājot tā tas ir ar abiem tekstiem – tie ir cēlušies no 3.–4. gs. Romas Palestīnas. Tomēr Origēna un Mehiltas komentāru teksta vēsture ir pārāk sarežģīta, lai varētu skaidri noteikt to vēsturisko *Sitz im Leben*.

Analizējot Origēna konstrukciju par starpgrupu attiecībām viņa homīlijās par 2. Mozus grāmatu, ir svarīgi apzināties, ka mums ir pieejams tikai to tulkojums, ko veicis Rūfīns. Rūfīna tulkojuma izpēte liecina, ka tulkotājs nav mēģinājis saglabāt oriģinālo homīliju stilu, lai arī visumā ir pieturējies pie oriģinālā satura.¹⁰

⁸ W.A. Baehrens, *Origenes Werke. Sechster Band. Homilien zum Hexateuch: in Rufins Übersetzung*, Teil 1 (Leipzig: J.C. Hinrichs'sche Buchhandlung, 1920). Homīliju tulkojumu angļiski sk. Ronald E. Heine, trans., *Origen: Homilies on Genesis and Exodus* (Washington, D.C.: The Catholic University of America Press, 1981).

⁹ Jacob Z. Lauterbach, *Mekhilta de-Rabbi Ishmael: A Critical Edition, Based on the Manuscripts and Early Editions, with an English Translation, Introduction, and Notes* (Philadelphia: The Jewish Publication Society, 2004).

¹⁰ Sk. Louise Loehndorff, "Translation as Narrative and Translator as Active Guide: Rufinus' Process of Translating Origen's Narrative of the Soul's Descent" (doctoral dissertation, the University of Michigan, 2018), 10,

Līdz ar to pētniekiem ir jābūt uzmanīgiem, lai secinājumus par Origēna uzskatiem nebalstītu specifiskos lingvistiskos homiliju elementos.

Savukārt Mehiltas teksta pētniecības lielākais sarežģītums ir tā datēšana un autorība – nav īstas skaidrības par to, no kāda laika perioda nāk Mehiltas teksts un kurā laika periodā tas rediģēts un izveidots par vienu midrāšu krājumu. Pētnieku vidū valda pārlicība, ka teksta izcelšanās un Mehiltas kolekcijas izveidošana nenotika vienā laikā,¹¹ tātad Mehiltas tekstam ir vismaz diva veida vēsturiskie konteksti: teksta elementu oriģinālais konteksts un Mehiltas redaktoru konteksts. Tomēr šim pētījumam izšķiroši svarīgi ir tas, ka Mehiltas autori un Origēns pārstāv noteiktas cilvēku grupas tradīciju, kurai sekoja nākamās paaudzes līdz pat mūsdienām.

Promocijas darba otrā nodaļa dod ieskatu agrīno kristiešu un rabīnu darbos, kas pārstāv to pašu tradīciju, kurai pieder Origēns un Mehiltas autori. Nodaļā apskatīti darbi, uz kuriem Origēns atsaucas savos rakstos – apustuļa Pāvila teksti, Barnabas vēstule un Aleksandrijas Filons, kā arī Justīns, kura darbi ieņem svarīgu vietu otrā gadsimta Baznīcas tradīcijā, lai arī nav tieši minēti saglabātajos Origēna tekstos. Šie teksti norāda uz vairākām pieejām tam, kā interpretēt grupu identitātes un starpgrupu attiecības Amalēka un Jetrus stāstos un cita starpā rāda, ka tradīcijai, kurai sekoja Origēns, bija īpaši svarīgi Amalēka kara elementi.

Lai arī Mehiltas tekstā nav pieminēti tādi klasiskie rabīniskās literatūras teksti kā Mišna vai halahiske midrāši, tomēr ir skaidri uzskatāms, ka visi šie teksti ir no vienas un tās pašas literārās tradīcijas. Mehiltas līdzības ar pārējām apskatītajām rabīniskās literatūras kolekcijām gan stila, gan satura ziņā norāda, ka tās teksts ticis veidots stingrās tradīcijas robežās, Mehiltas teksts atspoguļo

https://deepblue.lib.umich.edu/bitstream/handle/2027.42/145960/lloehn_1.pdf?sequence=1&isAllowed=y (skatīts 28.08.2019).

¹¹ Skatīt, piemēram, Jacob Z. Lauterbach, *Mekhilta de-Rabbi Ishmael: A Critical Edition, Based on the Manuscripts and Early Editions, with an English Translation, Introduction, and Notes*, xxix–xxx.

savā laikā vispārpieņemtas Bībeles teksta interpretācijas. To labi parāda arī atsevišķas interpretācijas par Amalēku un Jetru, kas ir līdzīgas gan “*Sifre Bamidbar*”, gan “*Sifre Devarim*”, gan Mehiltā. Tas pats jāsaka arī par to, kā šie teksti pieiet jautājumam par grupu identitāti un starpgrupu attiecībām.

Promocijas darba otrajā nodaļā atrodams arī apskats par starpgrupu attiecībām Bībeles stāstos par Amalēka karu un Jetrus apmeklējumu. Bībeles tekstam ir vistiešākā un uzskatāmākā ietekme uz Origena un Mehiltas komentāriem – Bībeles teksts ir to izejas punkts. Amalēka gadījumā Bībeles teksts norāda uz konkrēto tautu Amalēku, kas ir bijusi naidīga pagātnē un izrāda agresiju kokrētajā situācijā, bet tanī pat laikā kara pēcvārdā (2Moz 17:14–16) lasām par to, ka ienaidis ar Amalēku nav piemērojams tikai vienai konkrētai situācijai, karš ar šo ienaidnieku ir karš paaudžu paaudzēs. Savukārt Bībeles apraksts par Jetrus apmeklējumu liek lasītājam pārdomāt, kas ir izšķirošais labām attiecībām ar sveštautieti – labas attiecības pagātnē, radniecība vai Israēla Dieva atzīšana. Šis stāsts rāda, ka Israēls nav un tam nav jābūt no apkārtējām tautām izolētai tautai, atsevišķos gadījumos ir vērts no apkārtējiem mācīties un pārņemt to prakses.

Bībeles perikopes par Amalēku un Jetru norāda uz dažādību, kas bija pieejama Origenam un Mehiltas autoriem, lai atsevišķus teksta elementus uzsvērtu savos komentāros. Uz šī fona īpaši interesanti ir analizēt, ko katra komentāra autori uzskatīja par svarīgāko savā interpretācijā, jo tas norāda, kas komentētājiem bija svarīgākais viņu iekšgrupas veidošanā. Šāda veida analīze atrodama promocijas darba ceturtajā un piektajā nodaļā.

2.4. Amalēka interpretācija Mehiltā un Origena homīlijā

Izvēlēto tekstu analīzes shēma promocijas darba ceturtajā un piektajā nodaļā ir vienāda: tās iesākas ar izvēlēto tekstu apskatu no lingvistiskā un redakcijas viedokļa, pēc tam seko iekšgrupas un ārgrupas terminoloģija, grupu apraksti, analīze noslēdzas ar secinājumiem par starpgrupu attiecībām.

Promocijas darba ceturajā nodaļā analizē Amalēka kara stāsta interpretācijas Mehiltas traktāta “Amalēks” 1.–2. nodaļā un Origena 11. homīlijā par 2. Mozus grāmatu, 3.–4. sadaļā.

Mehiltas komentāri par Amalēka karu norāda, ka to autoriem bija svarīgs jautājums par to, kāpēc Amalēks uzbruka Israēlam un kā šādu uzbrukumu ne tikai atstāt, bet arī no tā izvairīties. Terminoloģijas un grupu analīze traktāta “Amalēks” pirmajās divās nodaļās liecina, ka komentāru autoriem bija svarīgs iekšgrupas bioloģiskais piederības kritērijs, tomēr šajās traktāta nodaļās ir atrodams arī liels uzsvars uz ideoloģisko jeb reliģisko iekšgrupas kritēriju, tādu kā sekošana Mozum un Torai. Par ideoloģiskā kritērija nozīmi iekšgrupas veidošanā norāda izteikums, ka cilvēki no visām tautām drīkst pievienoties Israēlam. Interesanti arī norādīt, ka Mehiltas sarakstītāju iekšgrupa, no kuriem visredzamākie ir rabīni, nekad netiek uzsvērti kā tāda, kuru raksturo īpaša izcelsme, šīs grupas locekļi izceļas ar savu mācību, nevis ģenealoģiju.

Traktāta “Amalēks” pirmajās divās nodaļās galvenā ārgrupa ir Amalēks, bet tajās tiek pieminētas arī citas naidīgas ārgrupas no Bībeles, piemēram, faraons un viņam piederīgie. Bez naidīgām ārgrupām šajās nodaļās pieminētas arī neitrālās ārgrupas, kas var kļūt vai nekļūt naidīgas. Tās ir arī svarīgas kā fons, uz kura tiek rādītas Israēla attiecības ar Dievu.

Attiecībā uz starpgrupu attiecībām, vispirms jāuzsver, ka traktāta “Amalēks” 1.–2. nodaļas norāda, ka Israēla primārās attiecības ir ar Dievu, nevis ar ārgrupu. Īpaši tas redzams 1. nodaļas garākajā komentāru rindā, kas uzsver saistību starp ārgrupas agresiju un Israēla grēcīgumu. Savukārt 2. nodaļā var lasīt, ka ārgrupas agresivitāte ir pastāvīgs drauds iekšgrupai paaudzū paaudzēs, bet Dievs šo ļaunumu pagriezīs atpakaļ pret tā darītājiem. Israēlam šajā ziņā ir pasīvas attiecības ar ārgrupu (kaut Bībeles Israēla vadītāji aktīvi darbojās pret Amalēka pēcnācējiem), bet tam ir aktīvi jādabojas, lai uzturētu attiecības ar Dievu.

Mehiltas komentāros ir svarīgi ievērot to dialektiku. Attiecībās ar Amalēku aprakstīts gan tas, ka ienaidnieks uzbrūk

Israēla grēku dēļ, gan tas, ka ļaunais ienaidnieks uzbrūk neatkarīgi no Israēla darbības. Tāpat lasām gan to, ka Amalēks tika uzvarēts šajā karā, gan to, ka cīņa ar Amalēku turpinās tālāk Bībeles stāstos un turpināsies līdz pat laiku beigām. Mehiltas redaktori uzskatīja par svarīgu uzturēt šo dialektiku un uzskatu savstarpējo spriedzi. Tomēr Amalēka kara komentāri nepārtraukti uzsver to, ka Israēlam svarīgākās ir attiecības ar Dievu, kurš izkārtos konfliktus ar Israēla ienaidniekiem.

Origena interpretācija par to, kas ir Amalēks un kādas ir tā attiecības ar Origena iekšgrupu, ir aprakstītas īsā fragmentā 11. homīlijas 3.–4. sadaļā. Tomēr Origena interpretācijās svarīgi ņemt vērā autora interpretācijas veidu, kas īsi tiek aprakstīts promocijas darba 4. nodaļas sadaļā par Origena homīlijas teksta analīzi.¹² Origena pieejas dēļ Amalēka grupas raksturoezīmes piemīt arī citām grupām, kas ir aprakstītas citās Iziešanas homīlijās, īpaši faraonam un ēģiptiešiem. Ņemot vērā šos tekstus, jāsecina, ka Origenis Amalēku un tam līdzīgos Bībeles personāžus saskata kā vispārējus garīgus spēkus, kas cīnās pret ticīgajiem dažādos līmeņos dažādos laikos. Līdz ar to Amalēka ārgrupas identitātē bioloģiskajam kritērijam nav nozīmes, tas ir ideoloģisks veidojums – kristieša pretspēka iemiesojums. Amalēks Origena interpretācijā kļūst par stereotipisku konstrukciju, kas kalpo autoram noteiktu retorisku un didaktisku mērķu sasniegšanā. Šī ārgrupa ir vienmēr ļauna, vienmēr uzbrūkoša, iekšgrupas uzdevums ir tai pretoties un pret to cīnīties ar garīgiem līdzekļiem: augstu morāli, pareizo kalpošanu un sekošanu noteiktai mācībai.

Arī Origena iekšgrupas piederības kritērijos bioloģiskajam elementam nav nozīmes. 11.3.–4. homīlijā Origenis pat izvairās lietot terminu “Israēls”, kas ietver zināmu ģenētisko komponentu.

¹² Attiecībā uz Origena hermenētisko metodi autore īpaši ietekmējusies no Torjesenas pētījuma, Karen Jo Torjesen, *Hermeneutical Procedure and Theological Method in Origen's Exegesis*, *Patristische Texte und Studien*, band 28, eds. K. Aland und W. Schneemelcher (Berlin, New York: Walter de Gruyter, 1986).

Tā vietā autors īpaši uzsver ideoloģisko grupas piederības kritēriju – sekošanu noteiktai mācībai, kas ietver Dieva kalpošanu un darbus, likuma ievērošanu un lūgšanu, bet svarīgākais iekšgrupas elements ir sekošana Jēzum jeb būt Jēzus izredzēto starpā. Interesanti ir norādīt, ka Origena uzsvars ir uz individuālo klausītāju, nevis uz viņa auditoriju kā grupu. Neviena no darbībām Amalēka atvairīšanā nav grupas darbība, tās visas ir atkarīgas no indivīda personīgajām attiecībām ar Jēzu.

Origens īpaši uzsver mācību par Rakstu skaidrošanu kā īpaši svarīgu iekšgrupas iezīmi. Viņš salīdzina divas grupas, kas šajā ziņā atšķiras, kaut abas cīnās pret Amalēka veida spēkiem, līdz ar to šajā pētījumā tās tiek sauktas par “pareizo iekšgrupu”, kas seko pareizajai mācībai, un “nepareizo iekšgrupu”, kas vēl ir jāpārlicina par pievēršanos pareizajai mācībai. Grupa, kas neseko pareizajai mācībai, var tikt iznīcināta vai arī kļūt par ārgrupu. Lai arī nepareizā iekšgrupa netiek tieši identificēta, visdrīzāk šeit Origenis ar to apzīmē jūdus.

Nekur 11.3.–4. homīlijā Origenis nepiemin, ka Amalēka veida agresīvā ārgrupa varētu būt konkrēti cilvēki vai konkrētas vēsturiskas vienības, Origenis tikai komentē par savu klausītāju garīgo cīņu. Lai arī nav izslēgts, ka garīgā cīņa parādās ikdienas konkrētos cilvēkos un situācijās, Origenis tās neaprunā un nepalīdz saviem klausītājiem tās identificēt.

2.5. Jetrus interpretācija Mehiltā un Origena homīlijā

Mehiltas traktāta “Amalēks” 3. un 4. nodaļas iekšgrupas apraksts daudz neatšķiras no tā, kas aprakstīts pirmajās divās traktāta nodaļās – iekšgrupa ir Bībeles Israēls un tā pārstāvji, no tiem 3. nodaļā īpaši bieži ir minēts Ābrahāms. Jāatzīmē šajā nodaļā aprakstītā iekšgrupas vērtība – Israēla Dieva universālā daba, tas ir ne tikai Israēla, bet visu tautu Dievs. Ar to tiek saistīta iekšgrupas norma, kas vairākkārt atkārtota 3. un 4. nodaļā – cieņa pret

sveštautieti, kas pieņēmis Dievu, jeb, kā rakstīts vienā no komentāriem – sveštautieti, kuru Dievs jau ir pieņēmis.¹³

Līdzīgi kā iepriekš, arī ārgrupas šajās traktāta nodaļās tiek identificētas ar Bībeles tēliem. Komentāros var lasīt gan par naidīgām ārgrupām – Amalēku un faraonu, gan par draudzīgām ārgrupām. Traktāta “Amalēks” komentāri par Jetrus apmeklējumu īpaši uzsver draudzīgās ārgrupas un attiecības ar tām. Šajā sakarā 3. nodaļā tiek minēti Bībeles personāži, kas ir citu tautu pārstāvji un labās attiecībās ar Israēlu: Rāhāba, Naamāns un Cipora. Īpaši te jāatzīmē arī Bileāms, kurš arī ir ārgrupa ar zināšanām par Israēlu un viņu Dievu, bet Mehiltā vienmēr tiek aprakstīts negatīvi. Visi šie Bībeles tēli bagātina Mehiltas aprakstu par Jetru, norādot uz atsevišķiem aspektiem viņa attiecībās ar Israēlu un Dievu. Jāatzīmē, ka, salīdzinot ar traktāta pirmajām nodaļām, 3. un 4. nodaļā nav atrodams apraksts par vispārējām neitrālām ārgrupām.

Traktāta “Amalēks” komentāros Jetrus grupu ar Israēlu saista plašs spektrs grupas piederības kritēriju: bioloģiskais, sociālais, ideoloģiskais, kaut arī Jetrus nekad netiek atzīts par pilnīgu iekšgrupas locekli. Piemēram, lai gan Jetrus un viņa pēcnācēji tiek aprakstīti kā tādi, kas atzīst Dievu un studē Toru, teksts liek saprast, ka uz viņiem neattiecas likumi, kas ir saistoši Israēlam, piemēram, apgraizīšana. Jetrus aiziešana apmeklējuma beigās, kas aprakstīts gan Bībelē, gan traktāta komentāros, norāda, ka Jetrus saglabā robežu starp savu grupu un Israēlu.

Visbeidzot jānorāda dievišķā dimensija starpgrupu attiecībās. Ienīstamā ārgrupa ir tā, kuru ienīst un uzvar Dievs, kurai Dievs ir pretinieks. Draudzīgā ārgrupa ir tā, kuru Dievs ir pieņēmis, ar kuru Dievam ir labas attiecības. Uzturēt ar šo grupu labas attiecības nozīmē uzturēt labas attiecības ar Dievu. Mozus ir pazemīgs pret Jetru, jo ar to viņš paklausa Dievam un imitē Dieva piemēru. Israēls ir prosociāls pret Jetru un viņa pēcnācējiem, jo Dievs viņus ir pieņēmis. Iekšgrupa pret šo draudzīgo ārgrupu neizjūt sacensību un

¹³ Sk. traktāta “Amalēks” tulkojumu latviski promocijas darba pielikumā, 18:6:3b.

nesalīdzina sevi ar to, tās locekļi tiek pieņemti kā iekšgrupas margināla apakšgrupa.

Iekšgrupas aprakstā Origena komentāros par Jetrus apmeklējumu īpaša loma ir Mozum un Kungam kā grupas vadītājiem, sekošana tiem ir viena no galvenajām iekšgrupas normām. Citas iekšgrupas normas ir cīņa ar Ēģipti, dzīve Dieva priekšā, noteiktas hierarhijas ievērošana, pazemības izrādīšana mazāk vērtīgajiem un likuma garīga saprašana. Šie elementi norāda, ka Origena iekšgrupas piederības kritērijs ir ideoloģija. Iekšgrupas aprakstā parādās arī norādes uz attieksmi pret atsevišķām ārgrupām: aktīva pretošanās ēģiptiešu tipa grupai un pazemība Jetrus tipa grupai.

Attiecībā uz Jetru Origens īpaši uzsver viņa zemo statusu iepretī iekšgrupai un Jetrus piedāvātās tiesu sistēmas lielo nozīmi. Vairākus elementus, kas norāda uz Jetrus ideoloģisko jeb reliģisko nostāju Origens nemaz nepiemin: Jetrus ticības apliecību Israēla Dieva varenībai un upurēšanu, Jetrus mudinājumus Mozum izjautāt Dievu par tiesu sistēmas ieviešanu, kā arī Jetrus aiziešanu. Saskaņā ar Origenu Jetrus ir svarīgs tāpēc, ka viņš deva padomu par iekšgrupas organizāciju, kā arī tāpēc, ka attiecībās ar viņu un pagāniem vispār Origena iekšgrupa var praktizēt pazemību. Pazemībai ir liela nozīme šajos komentāros, uz to tiek aicināti arī Origena grupas pārvaldnieki savās attiecībās ar iekšgrupas mazāk nozīmīgākajām apakšgrupām.

Komentāru par Jetrus apmeklējumu Origens nobeidz līdzīgi kā komentāru par Amalēka karu – ar norādi par divu veidu grupām attiecībā uz Dieva likuma skaidrošanu. Viņš norāda uz pazemību arī šeit – nākotnē likuma burtiskie skaidrotāji pieņems likuma garīgo skaidrošanu, kuru māca pagāni, kas šajā gadījumā ir Origena iekšgrupa.

Starpgrupu attiecību analīze Origena 11. homīlijas daļā par Jetrus apmeklējumu norāda uz to, ka Origens izceļ savas grupas pārkumu pār Jetrus grupu un pagāniem, bet nav novērojama sacensība par resursiem vai salīdzināšanās ar šo grupu. Līdz ar to

šajā pētījumā tiek secināts, ka Origenš neaicina uz diskrimināciju pret šāda veida ārgrupu. Uz to norāda arī viņa gatavība identificēties ar šo ārgrupu noteiktā kontekstā homīlijas beigās.

3. PROMOCIJAS DARBA GALVENIE SECINĀJUMI

Promocijas darba nobeigumā autore atgriežas pie Amalēka un Jetrus grupu raksturojuma un starpgrupu attiecībām, savstarpēji salīdzinot Origēna un Mehiltas komentāru atšķirības un līdzības. Abi darbi tiek salīdzināti, izejot no metodoloģijas nodaļā izvirzītajiem jautājumiem par iekšgrupas un ārgrupas identitāti un normām, kā arī starpgrupu attiecībām. Konspektīvā veidā darba secinājumus var izteikt sekojoši.

- Iekšgrupa:
 - Bioloģiskie rādītāji iekšgrupas veidošanā ir svarīgi Mehiltai, bet neparādās Origēna iekšgrupas aprakstos.
 - Sociālā grupa nav uzsvērtā nevienā no komentāriem, bet ir klātesoša – rabīni Mehiltā, pārvaldnieki un laji Origēna komentāros.
 - Kategorija kā grupas rādītājs ir svarīga Mehiltā – Israēls un Dieva bērni –, bet Origēns savos komentāros to uzsver īpaši – Baznīca, Dieva tauta un kristietis.

Kā rakstīts metodoloģijas nodaļā, izejot no tā, kas ir iekšgrupa, var secināt, ko rakstītājs uzskata par ārgrupu. Tādā gadījumā Mehiltas grupai svarīgākie ārgrupas faktori ir bioloģiskā piederība un kategorijas piederība, bet Origēna grupai – kategorijas piederība.

- Grupas piederības kritēriji:
 - Abi teksti uzsver ideoloģisko jeb reliģisko piederības kritēriju. Mehiltai ir svarīga sekošana Mozum un Toras turēšana, bet Origēnam svarīgi, ka iekšgrupas locekļi seko Jēzum un pieturas pie garīgas Rakstu skaidrošanas.
 - Grupas kultūras iezīmes, kas saistās ar izskatu un manierēm, nav aprakstītas ne traktātā “Amalēks”, ne Origēna 11. homīlijā.
 - Grupas kultūras iezīmes, kas saistās ar īpašām ēšanas tradīcijām, nav izvērstas, bet daļēji atrodamas abās grupās. Gan Origēns, gan Mehiltas autori piemin

gavēšanu, Origenis apraksta arī īpašu ēšanu un dzeršanu kā svarīgu kopienas iezīmi.

- Grupas kultūras iezīme valoda tiek atzīmēta abos komentāros – Mehilta uzsver ebreju valodas nozīmi (gan tikai ārpus traktāta “Amalēks”), bet Origenis runā par “mūsu valodu”, ar to domājot grieķu valodu.
 - Vissvarīgākais grupas piederības kritērijs ir tās īpašie reliģiskie rituāli. Mehiltā lasām par lūgšanu, gavēšanu un Toru, Origenis arī apraksta lūgšanu un gavēšanu, tai pievienojot maizes ēšanu un Dieva vārdu.
- Grupas kopīgais liktenis. Metodoloģijas nodaļā tika aprakstīts, ka tiek sagaidīts, ka Iziešanas komentāros īpaši svarīgs iekšgrupas rādītājs būs grupas kopīgais liktenis.
- Mehiltas tekstā iziešana no Ēģiptes patiesi ir svarīga, bet svarīgi ir arī citi Bībeles stāsti. Tātad Mehiltas iekšgrupai svarīgs ir visā Bībelē aprakstītais grupas kopīgais liktenis, ne tikai Iziešana.
 - Origenis arī apraksta grupas kopīgo likteni, kā tas parādās Bībeles tekstā, bet ne tik uzsvērti kā Mehilta.
- Grupas nākotnes jeb uzdevuma svarīgums:
- Mehiltā tas nav īpaši svarīgs, kaut ir pieminēts (piemēram, komentārā par to, ka Dievs nākotnē tiesās Amalēku).
 - Origena komentāros nākotnes uzdevums ir ļoti svarīgs (piemēram, komentārā, ka pagāni nākotnē mācīs Mozu).
- Ārgrupas apraksts:
- Mehiltas komentāri atzīmē ārgrupas bioloģisko un reliģisko piederību, Origenam svarīga tikai tās reliģiskā piederība.
 - Jetrus grupa ir ar zemāku statusu nekā iekšgrupa abos komentāros.
 - Amalēks tiek vispārināts kā ienaidnieks dažādos laikos un vietās, bet Mehiltā tas saglabā konkrētas grupas

statusu. Origena komentāros Amalēks ir zaudējis konkrētas grupas iezīmes, kļūstot par daļu no vispārējas naidīgas ārgrupas.

- Interesants ir jautājums, vai Amalēks tika uzskatīts par fiziski klātesošu autoru laikā. Mehiltas tekstā tas nav skaidri izteikts, bet Amalēks ir drīzāk pagātnes jeb Bībeles laika pretinieks. Savukārt Origens uzsver Amalēka spēkus, kas darbojas viņa tagadnē, ieskaitot kristiešu pretiniekus Origena laikā.
- Jetrus sociālā piederība ir svarīgāka Origenam (Jetrus padoms svarīgāks par upurēšanu), bet Mehiltā svarīgākā ir Jetrus reliģiskā piederība (Jetrus upurēšana svarīgāka par viņa padomu).
- Starpgrupu attiecības:
 - Amalēka grupas diskriminācija atrodama abos komentāros, tajos aprakstīta sacensība, salīdzināšana, iekšgrupas pārkāpuma izcelšana un atklāti aicinājumi diskriminēt.
 - Abos komentāros atrodami aicinājumi nediskriminēt Jetrus grupu, bet uzsvāri atšķiras: Mehilta aicina nediskriminēt, jo Dievs to nediskriminē, bet Origens aicina pret Jetrus/ pagānu grupu izturēties labi, jo tas māca iekšgrupai pazemību.
 - Amalēka agresija tiek skaidrota dažādi Mehiltā un Origena homīlijā. Mehiltas autori uzsver, ka ārgrupas agresija ir iekšgrupas grēku izraisīta. Savukārt Origens norāda, ka ārgrupas agresija ir neizbēgama, ja iekšgrupa ir uz pareizā ceļa.
 - Cīņā ar Amalēku Mehilta norāda uz grupas elementiem (senču pieminēšana, Pūrīm svētku svinēšana), bet Origenam tā ir primāri indivīda cīņa.
 - Izglābšanās no Ēģiptes Mehiltā tiek skaidrota liecība citām tautām, norādot uz Dieva īpašo palīdzību un Dieva varenību. Origenam svarīga ir uzvara pār

ēģiptiešiem nevis izbēgšana no tiem, jo tā ir Jēzus un kristieša uzvara.

- Misionēšana Jetrus grupā tiek īpaši uzsvērtā Mehiltā, bet neparādās Origena komentārā. Origena aprakstā grupām ir stingras robežas, kuras netiek pārkāptas, bet Mehiltas tekstos grupu robežu šķērsošana tiek pieļauta.
- Mehiltai ir svarīga pagānu konvertēšanās jūdaismā, kaut tikpat svarīgi ir tas, ka pagāni atzīst Israēla Dievu bez konvertēšanās (kā Jetrus). Origenam vissvarīgākā ir jūdu konvertēšanās kristietībā.

Promocijas darbs noslēdzas ar vispārēju secinājumu, ka pieteiktā metodoloģija, kas balstās konstrukcionisma pieejā, izmanto diskursa analīzi un sociālās psiholoģijas starpgrupu attiecību pētniecības elementus, Mehiltas un Origena homīliju analīzē ir atklājusi vairākas atšķirības, kas palīdz skaidrot seno jūdu un kristiešu attiecības. Īpaši svarīgi ir izcelt to, ka Mehiltas aprakstos grupu robežas ir aprakstītas un atsevišķos gadījumos tās ir pārkāpjamas, savukārt Origena aprakstā nav atrodama grupu robežu šķērsošana, tās ir stingri noteiktas un nepārkāpjamas. Tas nozīmē, ka Mehiltas tradīcijā ir pieļaujama iekšgrupu un ārgrupu gradācija, kad atsevišķas grupas atrodas uz robežas starp iekšgrupu un ārgrupu. Savukārt Origena tradīcija ir kategoriskāka un neapraksta marginālas grupas. Šis promocijas darbs nepiedāvā, kā šos secinājumus varētu izmantot mūsdienu starpreliģiju dialoga darbā, bet autore cer, ka nākotnē citi pētījumi to izvērsīs tālāk.



**UNIVERSITY
OF LATVIA**

FACULTY OF THEOLOGY

Rota Stone

**ENEMY AMALEK AND FRIEND JETHRO:
INTERGROUP RELATIONS IN THE
INTERPRETATIONS BY ORIGEN AND THE
MEKHILTA**

SUMMARY OF DOCTORAL THESIS

Submitted for the Doctoral degree in Humanities and Arts
Subfield of Philosophy, ethics, and religion: history of the Church and
religions

Riga, 2023

The doctoral thesis was carried out at the Department of History of the Church and Religions, Faculty of Theology, University of Latvia from 2016 to 2022.

Project title: “Renewal of academic staff and improvement of competencies at the University of Latvia” section “Support for doctoral students to work at the University of Latvia”. The project is implemented by the European Social Fund 8.2.2. within the second round of project applications for the specific support objective “To strengthen the academic staff of higher education institutions in the areas of strategic specialization”. Project contract number: 8.2.2.0/18/A/010. Project implementation period: 01.10.2018.–30.09.2022.

NACIONĀLAIS
ATTĪSTĪBAS
PLĀNS 2020



EIROPAS SAVIENĪBA

Eiropas Sociālais
fonds

I E G U L D Ī J U M S T A V Ā N Ā K O T N Ē

The thesis contains the introduction, six chapters, reference list, and three appendices.

Form of the thesis: dissertation in philosophy, ethics and religion.

Supervisor: *Dr. theol.*, Professor, **Dace Balode**

Reviewers:

- 1) *Dr. phil.* **Velga Vēvere**, Senior researcher, University of Latvia
- 2) *Dr. theol.* **Anita Stašulāne**, professor, Daugavpils University
- 3) *Dr. hist.* **Kristīne Vaceka-Ante**, lecturer, Charles University, Prague

The thesis will be defended at the public session of the Doctoral Committee of the Faculty of Theology, University of Latvia, on January 19, 2023.

The thesis is available at the Library of the University of Latvia, Raiņa blvd. 19.

Chairman of the Doctoral Committee

_____ (Dace Balode)
(paraksta vieta)

Secretary of the Doctoral Committee

_____ (Ilze Stikāne)
(paraksta vieta)

ISBN 978-9934-36-151-7

ISBN 978-9934-36-152-4

© University of Latvia, 2023

© Rota Stone, 2023

SUMMARY

In her dissertation “Enemy Amalek and Friend Jethro: Intergroup Relations in the Interpretations by Origen and the Mekhilta”, the author analyses early Jewish and Christian texts in order to reveal different models of group relations that their authors describe and prescribe to their communities. In her analysis the author uses social constructionism, discourse analysis and follows questions posed by intergroup relations research in social psychology.

The dissertation is a contribution to the study of Jewish–Christian relations in antiquity, which is complicated by the fragmentary nature of the available sources. There are two main parts in the thesis: methodology and analysis. The methodology developed in this work is an innovation in the study of Jewish–Christian relations. It is applied to two early biblical commentaries in the Jewish and Christian tradition: tractate “Amalek” of the Mekhilta of Rabbi Ishmael and Origen’s homilies on the book of Exodus. The analysis reveals differences and commonalities of the two works towards a hostile outgroup represented by Amalek and a friendly outgroup represented by Jethro.

The doctoral thesis follows a premise that the application of social psychology’s intergroup research methods and the constructionism approach to the biblical interpretation of rabbinic Judaism and orthodox Christianity points to the differences in their views on ingroup identity and intergroup relations. The Mekhilta’s and Origen’s interpretations of Amalek and Jethro are good examples of ancient Jewish and Christian group values in this regard.

Keywords: Jewish – Christian relations, intergroup relations, the Mekhilta de Rabbi Ishmael, Origen

CONTENT

Summary	27
1. Introduction	29
2. Concise summary of the thesis	
2.1. Literature review	34
2.2. Methodology	35
2.3. The selected texts and their tradition	36
2.4. Interpretation of Amalek in the Mekhilta and Origen's homily	39
2.5. Interpretation of Jethro in the Mekhilta and Origen's homily	42
3. Main conclusions of the thesis	45
Reference list	50

1. INTRODUCTION

Research in ancient Jewish–Christian relations has a long history, but for the most part it has been done by Christians looking into the history of individual communities or comparing the literary heritage of Jews and Christians. In her dissertation “The Enemy Amalek and Friend Jethro”, the author offers a different approach, which is less known in Latvian scholarship: looking at the ancient Jewish and Christian communities not as religious, but as social entities. This approach allows us to look at Jewish–Christian relations more broadly, as intergroup relations. This is especially useful for analysing Jewish attitudes toward Christians, as Christians are not mentioned in classic rabbinic texts. Widening the definition of what was a “Jewish” or “Christian” community in the ancient texts and calling them “ingroups” and “outgroups” allows a researcher to describe Jewish–Christian relations as part of relations these communities had with other communities. Consequently, this work does not focus on specific references to “Jews” and “Christians” in the works of ancient authors but examines the models of intergroup relations that the oldest interpreters of the Hebrew Bible have developed from the biblical stories. This research asks what sort of intergroup relations were described and prescribed in the biblical interpretations of the ancient Jews and Christians.

In order to answer the research question, the thesis looks at textual sources that have been selected according to certain criteria. Firstly, they are texts from Jewish and Christian religious traditions that represent the generally accepted opinion of their respective tradition, that is, they represent an opinion that has remained authoritative through subsequent generations of each tradition. Secondly, the texts interpret the same passages of the Hebrew Bible and are similar in genre, namely they are systematic interpretations of the Bible. This is an important criterion as it enables to compare models of group relations and highlight their ideological differences. Finally, as much as possible, the texts come from a similar time period and similar historical and cultural milieu in

order to minimalize the differences in the interpretation caused by the different environments.

Considering the above criteria and the Jewish and Christian sources widely available to the modern researcher, the author has chosen to analyse Church Father Origen's homilies on the book of Exodus and the rabbinic commentary on the same biblical text, "The Mekhilta of Rabbi Ishmael". Both texts are fragmentary commentaries on the text of the book of Exodus, but both contain interpretations of two stories that feature ingroup's relations with an outside group: Amalek's war with Israel (Ex 17:8–16), and the arrival of Jethro, Moses' father-in-law, at the camp of Israel (Exodus 18). These stories are chosen because they show two very different ways in which Israel formed relationship with another group or an outgroup: a hostile enemy in the first case, a friendly stranger in the second. In the course of this thesis, the author analyses models of intergroup relations developed by Origen and the Mekhilta in their comments of the two stories.

This study's innovation can be found in the analysis section, which uses constructionism approach, discourse analysis, and social psychology – tools that previously have not been used in the study of Jewish–Christian relations. For this reason, the study starts with a detailed description of the methodology. Even though in the Jewish–Christian relations research orthodox Christian works have been compared to the works of rabbinic literature, it is usually done either to describe the historical situation of Jews and Christians in the early period¹⁴ or the literary contacts between the two traditions¹⁵. This study does not describe the historical Jewish–Christian relationships as the author believes that due to the nature of these sources a strictly historical description is not possible. This

¹⁴ See Martin Goodman, *Rome and Jerusalem: The Clash of Ancient Civilizations* (London: Penguin Books, 2007). Even though Goodman mostly discusses the first century AD, much of his historical analysis is also relevant for the time of Origen.

¹⁵ See Edward Kessler, *Bound by the Bible: Jews, Christians and the Sacrifice of Isaac* (Cambridge: Cambridge University Press, 2009).

is especially true of the Mekhilta, which is difficult to attribute to a well-defined historical time and place.¹⁶ This study does not attempt to elucidate the mutual literary influences between Jews and Christians either as the interest of this research is more social than textual relationship between the two traditions. However, literary similarities of the texts are highlighted in this study, but only as an indication that their authors belong to a certain tradition and thus to a certain social group. The study does ask how the authors of the selected texts constructed their group identity and its relationships with other groups, thus influencing the patterns of intergroup relations for future generations of their traditions. Therefore, the constructionist approach and discourse analysis are particularly suitable for this study.

The objective of this research is to describe models of intergroup relations that the leaders of either community formed on the basis of an authoritative text (the Bible) and thus prescribed them to their readers and listeners. To achieve this the research uses analytical tools that have not been previously used to the selected texts to such extent, namely, socio-scientific methods. Considering that this study has a specific interest in intergroup relations, it uses tools from the field of intergroup relationship research in social psychology.

To achieve the above-mentioned goals and objectives of the research, the thesis is organised according to the following structure. The study begins with an overview of the research in Jewish–Christian relations and the application of social sciences to ancient religious texts. The second chapter looks at the context or tradition of Origen’s homilies and the Mekhilta, including the biblical text on which the comments are based. In the third chapter the reader is introduced to the methodology and the main concepts used in the further analysis of the work. The fourth and fifth chapters of the study contain detailed analysis of the selected texts

¹⁶ See Günter Stemberger, *Introduction to the Talmud and Midrash*, Second Edition (Edinburgh: T&T Clark, 1996), 255.

following the methodology described in the third chapter. Both chapters begin with the analysis of the Mekhilta, followed by Origen's interpretation found in his homilies on the book of Exodus. Descriptions of the authors' models of intergroup relations can be found at the end of each section. At the end of the thesis, the author presents a comparison of the discovered intergroup relationship models and evaluates the methodology. The doctoral thesis concludes with a series of appendices, including Latvian translation of the selected texts.

This work is based on the premise that the application of social psychology intergroup research methods and the constructionist approach to the biblical interpretations by rabbinic Judaism and orthodox Christianity helps to discover differences in group identity and intergroup relations in these communities. The interpretations of Amalek and Jethro by the authors of the Mekhilta of Rabbi Ishmael and Origen are good examples of these group values within ancient Jewish and Christian communities.

Several ideas and sections of the analysis of this dissertation have been presented at a number of lectures and in the following publications.

Publications:

1. Rota Stone, "Is Jethro an Ingroup or an Outgroup? Group Analysis of the Hebrew Bible and Its Early Interpretations," *Old Testament Essays* 36 no. 2 (2023): 368–383. DOI: <https://doi.org/10.17159/2312-3621/2023/v36n2a5>;
2. Rota Stone, "Sociālās zinātnes un Bībele: sociālās identitātes teorija un Kalna sprediķa svētības," *Ceļš* 72 (2021): 158–169;
3. Rota Stone, "'Rabi Išmaēla Mehilta': traktāta 'Amalēks' 1. nodaļa ar komentāriem un ievadu," *Ceļš* 69 (2018): 117–141.

Lectures and oral presentations:

1. Presentation "Is Jethro an ingroup or an outgroup: An investigation from Origen and the Mekhilta" *EABS annual conference* (online, July 2022);

2. Lecture “Are Jewish Christian relations intergroup relations?” *Society of Biblical Literature* annual conference, session *Early Jewish and Christian Relations* (online, 2021);
3. Presentation “Intergroup Relations and Jewish–Christian Relations in Antiquity,” *Estonian-Latvian doctoral conference in theology and religious studies* (online, 2021);
4. Presentation “Enemy Amalek and Friend Jethro: the Interpretations of Origen and the Mekhilta in the Light of Social Identity Theory,” *Estonian-Latvian doctoral conference in theology and religious studies* (online, 2020);
5. Presentation “Intergroup Relations in the Bible and Early Jewish and Christian Interpretations: Who is Amalek? An investigation from early Jewish and Christian commentaries,” *North American Patristics Society* annual conference (Chicago, 2018);
6. Lecture “Intergroup Relations in the Bible and Early Jewish and Christian Interpretations,” *European Association of Biblical Studies* annual conference, programme *The Roman Forum: New Testament, Early Christianity, and Early Rabbis* (Berlin, 2017);
7. Lecture “Amalek in the Bible and early Jewish and Christian interpretations,” *Society of Biblical Literature Pacific Coast Region* annual conference (Fullerton, 2017).

2. CONCISE SUMMARY OF THE THESIS

2.1. Literature review

The author begins her dissertation with a literature review to position its place within the field of Jewish–Christian relations research. This sort of research is interdisciplinary by its nature, encompassing history, literature, and social group relations. The wide range of problems associated with this research is highlighted by Edward Kessler, one of the leading scholars of Jewish–Christian relations, in the introduction to his book *An Introduction to Jewish–Christian Relations* where he writes that Jewish and Christian relations research does not describe only theology, “but also explores cultural, philosophical, historical, sociological and political dimensions of the ongoing encounter between Judaism and Christianity.”¹⁷ However, research in the relationship between Jewish and Christian communities in antiquity is particularly connected to the analysis of the literary sources of these communities, which is also the basis of this study. In this respect, the dissertation follows a rich tradition of textual interpretation, but it differs from the previous research with a new approach and questions borrowed from social psychology.

Social sciences approach is not unknown in the study of Jewish–Christian relations and the study of later Jewish and Christian texts,¹⁸ but none of the more extensive studies uses social psychology’s intergroup relations studies to analyse rabbinic and orthodox Christian texts. As this is the first study of this type, the author has had to draw inspiration and learn from the application of the social identity theory to other religious texts of antiquity,

¹⁷ Edward Kessler, *An Introduction to Jewish – Christian Relations*, 4.

¹⁸ See Daniel Boyarin, *Border Lines: The Partition of Judaeo-Christianity* (Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 2004); Judith Lieu, *Neither Jew nor Greek: Constructing Early Christianity* (Edinburgh: T&T Clark/Continuum, 2002).

especially New Testament research, in which social identity theory has been widely used since the 1990s.¹⁹

2.2. Methodology

Methodology of this dissertation is an important contribution to the research of Jewish–Christian relations in antiquity. Using a constructivist approach and discourse analysis, this study offers to analyse the constructs of intergroup relations presented by Origen and the authors of the Mekhilta in their comments on the book of Exodus. As it is presented in the theoretical approach and methodology section of this research, intergroup relations are closely related to the perceptions of the ingroup, outgroup and processes within them.

In order to answer the questions of this study, the methodology section outlines three areas of interest in the analysis of the texts: ingroup processes, outgroup category attributes, and intergroup relations. Ingroup processes are further discussed according to the following subjects: group formation (biological indicators, social group, or category); prototypes (church leaders, community mythical workers, or God); ingroup norms (values that are prescribed for the group’s relations with other groups). With regards to outgroup category attributes, the analysis section discusses whether they are biological, social, or religious; the ingroup’s stereotypes of the outgroup are also discussed. In terms of intergroup relations, special attention is given to the following aspects: history of the relationship with the outgroup; the prosocial, antisocial, or neutral nature of the relationship; the role of ideology in relations with the outside group; group comparison, competition for resources, feelings of superiority over the outgroup, emphasising the ingroup against the outgroup as a background. The analysis of the texts asks whether they indicate discrimination against the outgroup.

¹⁹ See J. Brian Tucker, Coleman A. Baker, eds., *T&T Clark Handbook to Social Identity in the New Testament* (London: Bloomsbury T&T Clark, 2016), xv.

Due to the fragmentary nature of the selected texts and the scope of this study, it is not possible to analyse all the above elements of intergroup relations in equal detail for each of the selected texts, however, the analysis part of the dissertation shows that this type of approach provides valuable insights into the social identity of ancient authors.

2.3. The selected texts and their tradition

As mentioned above, the two texts chosen for this study are Origen's homilies on the book of Exodus²⁰ and the Mekhilta of Rabbi Ishmael²¹. Origen is the first systematic commentator on the Bible in the Christian Church, and the Mekhilta is the earliest biblical commentary on the book of Exodus in rabbinic Judaism. Both works were and still are authoritative in their traditions, so they reflect views not only of their individual authors but also of certain communities. Both works also interpret biblical pericopes depicting different group relations: Amalek's attack on Israel (Ex 17:8–16) and the visit of Moses' father-in-law (Ex 18:1–27). For this sort of comparative study, it would be important to select texts from a similar historical context: a similar time period and geographical location. In general, that is the case with the selected texts as they seem to originate in the 3rd–4th century Roman Palestine. However, the history of Origen's and Mekhilta's texts is too complex to clearly identify their historical *Sitz im Leben*.

When analysing Origen's construction of intergroup relations in his homilies on the book of Exodus, it is important to consider the fact that the only text we possess is Rufin's translation of

²⁰ W.A. Baehrens, *Origenes Werke. Sechster Band. Homilien zum Hexateuch: in Rufins Übersetzung*, Teil 1 (Leipzig: J.C. Hinrichs'sche Buchhandlung, 1920). The homilies have been translated in English, see Ronald E. Heine, trans., *Origen: Homilies on Genesis and Exodus* (Washington, D.C.: The Catholic University of America Press, 1981).

²¹ Jacob Z. Lauterbach, *Mekhilta de-Rabbi Ishmael: A Critical Edition, Based on the Manuscripts and Early Editions, with an English Translation, Introduction, and Notes* (Philadelphia: The Jewish Publication Society, 2004).

Origen's comments. Research on Rufinus's translation shows that the translator did not keep the style of the original homily, but he generally adhered to the original content.²² Therefore, researchers must be careful not to make quick conclusions about Origen's views based on specific linguistic elements of the homilies.

The main difficulty in the analysis of the Mekhilta is its dating and authorship: it is not clear when exactly the Mekhilta's text originated, when it was edited and assembled into one collection. It is generally agreed that the origins of the text and its editing did not occur at the same time,²³ so the Mekhilta's text has at least two types of historical contexts: the original context and the context of the Mekhilta's editors. However, it is crucial for this study that the authors of the Mekhilta and Origen represent a tradition of a certain group of people and this tradition was followed by future generations to the present day.

The second chapter of the thesis provides an insight into works of early Christians and rabbis that represent the same tradition as the authors of the Mekhilta and Origen. The chapter examines the works which Origen refers to in his writings: the epistles of Apostle Paul, the Epistle of Barnabas, and Philo of Alexandria, as well as Justin, whose works play an important role in the tradition of the second century Church although they are not explicitly mentioned in Origen's texts. These different Christian works point to a number of approaches to interpreting group identities and intergroup relations in the stories of Amalek and Jethro, and among other things show that the tradition followed by

²² See Louise Loehndorff, "Translation as Narrative and Translator as Active Guide: Rufinus' Process of Translating Origen's Narrative of the Soul's Descent" (doctoral dissertation, the University of Michigan, 2018), 10, https://deepblue.lib.umich.edu/bitstream/handle/2027.42/145960/lloehn_1.pdf?sequence=1&isAllowed=y (visited 28.08.2019).

²³ See, for example, Jacob Z. Lauterbach, *Mekhilta de-Rabbi Ishmael: A Critical Edition, Based on the Manuscripts and Early Editions, with an English Translation, Introduction, and Notes*, xxix–xxx.

Origen had a particularly rich history of interpretation of the war with Amalek.

Although the Mekhilta does not mention such classical rabbinic texts as the Mishnah or the Halakhic midrashim, it is clear that all these works come from the same literary tradition. The Mekhilta's similarities with other collections of rabbinic literature, both in terms of style and content, indicate that its text was written within a strict tradition and that the Mekhilta reflects a generally accepted interpretations of the biblical text within that tradition. It is well illustrated by some interpretations of Amalek and Jethro that are similar in the Mekhilta, *Sifre Bamidbar* and *Sifre Devarim*. The same must be said about the approach that these texts take to the issue of group identity and intergroup relations.

The second chapter of the thesis also provides an overview of intergroup relations in the biblical stories about the war with Amalek and Jethro's visit. The biblical text has the most direct and obvious effect on the comments by Origen and the Mekhilta, it is their starting point. In the case of Amalek, the biblical text talks about a specific people named Amalek who has been hostile in the past and shows aggression in the specific situation. However, in the afterword of the war (Ex 17:14–16) we read that the enmity with Amalek is not limited to one particular situation, the war with this enemy is a war lasting for generations. The biblical account of Jethro's visit, on the other hand, makes the reader consider what is crucial for a good relationship with a foreigner: good relations in the past, kinship, or the fact that the foreigner recognises the God of Israel. This story shows that Israel is not and should not be a nation isolated from the surrounding nations, in some cases it is worth learning from those around them and adopting their practices.

The biblical pericopes on Amalek and Jethro point to a variety of interpretations and approaches that were available to Origen and the authors of the Mekhilta. Against this background, it is particularly interesting to analyse what was it that the authors of each commentary considered most important in their interpretation,

as this indicates what the commentators wanted to emphasise for their ingroups. This type of analysis can be found in the fourth and fifth chapters of the dissertation.

2.4. Interpretation of Amalek in the Mekhilta and Origen's homily

The analysis of the two commentaries is found in chapters four and five of the thesis and follows the same pattern: it begins with an overview of the selected texts from a linguistic and editorial point of view, followed by ingroup and outgroup terminology, and group descriptions; the analysis ends with conclusions about intergroup relations in each commentary.

The fourth chapter of the dissertation analyses the interpretations on the story of the war with Amalek in chapters one and two of the Mekhilta's tractate "Amalek" and sections three and four of Origen's homily on the book of Exodus.

The Mekhilta's comments on the war with Amalek indicate that one of its authors' most important question was why Amalek attacked Israel and how to repel and even avoid such an attack. The terminology and group analysis of the first two chapters of the tractate "Amalek" show that the biological criterion for the ingroup membership was important to the authors of the commentaries, but these chapters also place great emphasis on ideological or religious ingroup criteria, such as following Moses and the Torah. The importance of the ideological criterion in the formation of the ingroup is also indicated by the statement that people from all nations may join Israel. It is also interesting to note that the ingroup of the Mekhilta's creators, the rabbis being the most noticeable of them, are never emphasised as people with special pedigree or origin, they are distinguished by their wisdom and not by their genealogy.

Amalek is the main external group in the first two chapters of tractate "Amalek", but it mentions other hostile external groups from the Bible as well, for example Pharaoh. Besides hostile outsiders, these chapters also mention neutral outgroups who may

or may not become hostile. These groups are important as a background for describing Israel's relationship with God.

With regards to intergroup relations, it should be emphasised that the most important relationship in chapters one and two of tractate "Amalek" is Israel's relationship with God, not its relationship with outsiders. It is particularly evident from the longest list of comments in Chapter 1, which emphasises the link between the aggression of an outgroup and Israel's sinfulness. Chapter 2, on the other hand, states that outgroup's aggression is a constant threat to the ingroup for generations to come, but God will turn this evil back on its perpetrators. In this case, Israel has passive relationship with the outgroup (although the biblical leaders of Israel were actively working against Amalek's descendants), but it must actively maintain its relationship with God.

It is important to remark the dialectic of the Mekhilta's comments. In Israel's relations with Amalek, it says that the enemy attacks because of Israel's sins and also that the evil enemy attacks regardless of Israel's actions. We also read that Amalek was defeated in this war and also that the battle with Amalek continues in the biblical stories and will continue until the end of time. The editors of the Mekhilta considered it important to maintain this dialectic and tension in the text and its interpretation. However, the comments on the war with Amalek constantly emphasise that the most important thing for Israel is its relationship with God who will settle conflicts with Israel's enemies.

Origen's interpretation on what or who is Amalek and its relationship with Origen's ingroup is described in a short passage in sections three and four of Homily 11 on the book of Exodus. It is important to remember that in the analysis of Origen's interpretations one has to take into account the author's exegetical methodology, which is briefly described in Chapter 4 of the

dissertation.²⁴ Because of Origen's methodology, characteristics of Amalek's group are attributed to other groups described in the story of Exodus as well, especially Pharaoh and the Egyptians. In the light of these texts, it must be concluded that Origen sees Amalek and similar biblical characters as part of the same general spiritual force fighting against the believers on different levels at different times. For Origen the biological marker of Amalek's identity is irrelevant, Amalek is an ideological outgroup, the embodiment of the forces that work against Christians. In Origen's interpretation, Amalek becomes a stereotypical construct serving the author to achieve certain rhetorical and didactical goals. This outgroup is always evil, always attacking, the task of the ingroup is to resist it and fight it with spiritual means: high morals, the correct service of God, and following a certain doctrine.

The biological element is also irrelevant in Origen's ingroup membership criteria. In Homily 11.3–4 Origen even avoids using the term "Israel", which implies a certain genetical component. Instead, the author emphasises the ideological criterion of belonging to a group, namely, following a certain doctrine which includes service to and works of God, keeping the law, and practising prayer. However, the most important ingroup element is following Jesus, or to be among Jesus' elect. It is interesting to note that Origen's emphasis is on the individual listener, not on his audience as a group. None of the ways to overcome Amalek are group activities, they all depend on the individual's personal relationship with Jesus.

Origen places a particular emphasis on the correct interpretation of the Scriptures as an important feature of the ingroup. He compares two groups that are different in this respect, even though they both are fighting Amalek-type forces, so in this

²⁴ With regards to Origen's hermeneutical method the author has been particularly influenced by the study of Karen Torjesen, see Karen Jo Torjesen, *Hermeneutical Procedure and Theological Method in Origen's Exegesis*, *Patristische Texte und Studien*, band 28, eds. K. Aland und W. Schneemelcher (Berlin, New York: Walter de Gruyter, 1986).

study these two groups are called the “correct ingroup”, i.e., a group that follows the correct teaching, and the “wrong ingroup”, i.e., a group that is yet to be convinced to follow the correct teaching. The group that does not follow the correct teaching may be destroyed or become an outgroup; most likely Origen here implies the Jews.

Nowhere in this part of the homily does Origen mention that an aggressive outgroup of the Amalek type could be specific people or specific historical entities; Origen only talks about the spiritual struggle of his audience. Although it is possible that spiritual struggles can be identified with specific people and situations in one’s daily life, Origen does not describe them or help his audience to identify them.

2.5. Interpretation of Jethro in the Mekhilta and Origen’s homily

The description of the ingroup in Chapters 3 and 4 of tractate “Amalek” does not differ much from that described in the first two chapters of the tractate: the ingroup is the biblical Israel and its representatives, of which Abraham is mentioned particularly often in Chapter 3. It is worth noting a particular group value described in this chapter: the universalism of the God of Israel – he is not only the God of Israel but the God of all nations. This value is connected to the norm of the ingroup, which is repeated several times throughout Chapters 3 and 4: respect for a foreigner who has accepted God, or, as it is written in one of the comments, a foreigner whom God has accepted.²⁵

As before, the outgroups in these chapters of the tractate are described by biblical characters. In the Mekhilta’s comments on Jethro’s visit we find hostile outgroups like Amalek and Pharaoh, and friendly outgroups; however, the friendly outgroups and relationship with them is of particular emphasis in these chapters.

²⁵ See tractate “Amalek”, Chapter 3. Lauterbach, *Mekhilta de-Rabbi Ishmael: A Critical Edition, Based on the Manuscripts and Early Editions, with an English Translation, Introduction, and Notes*, 277–278.

Chapter 3 mentions biblical characters who come from other nations and have good relations with Israel: Rahab, Naaman, and Zipporah. Balaam is a special case as he is also an outsider and has good knowledge of Israel and their God but is always described negatively in the Mekhilta. All these biblical characters enrich the Mekhilta's description of Jethro, pointing to certain aspects of his relationship with Israel and God. It should be noted that, in comparison to the first two chapters of the tractate, Chapters 3 and 4 do not contain descriptions of general neutral outgroups.

The comments in tractate "Amalek" link Jethro's group to Israel by a wide range of group membership criteria: biological, social, and ideological, but Jethro is still never recognised as a full member of the ingroup. For example, although Jethro and his descendants are described as professing God and studying the Torah, the text suggests that they do not follow the same laws that are binding on Israel, such as the law of circumcision. Also, the departure of Jethro at the end of the visit, described in both the Bible and the Mekhilta, indicates that Jethro remains distinct from Israel.

Finally, one has to note the divine dimension of the intergroup relations. The hated outgroup is the one that is hated and defeated by God, the one that God opposes. The friendly outgroup is the one that God has accepted; God has a good relationship with it. Thus, maintaining a good relationship with this group means maintaining a good relationship with God. This is illustrated by Moses who is humble before Jethro because doing so he obeys God and imitates God's example. Israel is prosocial to Jethro and his descendants because God has accepted them. The ingroup does not feel it is in competition with this friendly outgroup and does not compare itself to it, the members of this outgroup are accepted as a marginal subgroup of the ingroup.

In the ingroup description in Origen's comments about Jethro's visit, Moses and the Lord play a special role as group leaders; following them is presented as one of the main norms of the ingroup. Other ingroup norms are fighting with Egypt, living in

the presence God, adherence to a certain group hierarchy, showing humility to those who are lower and less worthy, and the spiritual understanding of the law. These elements indicate that the criterion for Origen's ingroup membership is ideology. The description of the ingroup also shows indications of how to treat certain outgroups: active resistance to the Egyptian-type group and humility to the Jethro-type group.

With regard to Jethro, Origen particularly emphasises his low status vis-à-vis the ingroup, and the importance of the judicial system proposed by Jethro. Origen does not even mention several elements that point to Jethro's ideological or religious stance: Jethro's testimony to God's power and sacrifice, Jethro's exhortation to Moses to seek God's approval of the new judiciary, and Jethro's departure. According to Origen, the only value of Jethro comes from his advice on the organisation of the ingroup, and that in dealings with him and other Gentiles the ingroup can practise humility. Humility plays an important role in these comments, and the leaders of Origen's group are called to practise it in their relationship with the less important subgroups within the group.

Origen concludes his commentary on Jethro's visit in the same way as the commentary on the war with Amalek, with a reference to two kinds of groups with regards to the interpretation of God's law. He emphasises humility again: at some future time, the literal interpreters of the law will accept the spiritual interpretation of the law taught by the Gentiles, who in this case is Origen's ingroup.

Intergroup relations analysis in Origen's interpretation of Jethro's visit shows that Origen highlights the superiority of his group over Jethro's group and the Gentiles, but one cannot detect a competition for resources or ingroup's comparison with this group. Consequently, this study concludes that Origen does not call for discrimination against this type of outgroup. This is also indicated by his readiness to identify with this outgroup in a certain context at the end of the homily.

3. MAIN CONCLUSIONS OF THE THESIS

At the end of the dissertation, the author returns to the characteristics of Amalek and Jethro's group and intergroup relations, comparing the differences and similarities between Origen's and the Mekhilta's comments. Both works are compared following the questions of identity and norms of ingroups and outgroups, as well as intergroup relations, as they are outlined in the methodology chapter. The main conclusions of the work are outlined in the following summary.

- Ingroup:
 - Biological markers of ingroup formation are important for the Mekhilta, but do not appear in Origen's ingroup descriptions.
 - Social group is not emphasised in any of the commentaries, but it is present: the description of rabbis in the Mekhilta, Church leaders and laity in Origen's comments.
 - Category as a group marker is the most important in Origen's comments: the Church, the people of God and Christians; although not as prominent, it appears in the Mekhilta as well: Israel, and the children of God.

As outlined in the methodology section, the description of an ingroup gives an indication of what the writer considers to be an outgroup. Following these descriptions of an ingroup, we can conclude that for the Mekhilta the most important external group markers are biological and to some extent category; for Origen's group it is only category affiliation.

- Group membership criteria
 - Both texts emphasize the criterion of ideological or religious affiliation. For the Mekhilta it is important that the group members follow Moses and keep the Torah, but for Origen it is important that the members follow Jesus and follow the spiritual interpretation of the Scriptures.

- Group's cultural features such as appearance and manners are not described in tractate "Amalek" or Origen's Homily 11.
- Group's cultural characteristics regarding specific eating traditions, are not extensive but are found in the description of both groups. Both Origen and the Mekhilta mention fasting, Origen also describes special eating and drinking as an important feature of his community.
- Group's cultural phenomenon in terms of language is noted in both comments: the Mekhilta emphasises the importance of the Hebrew language (although only outside tractate "Amalek"), while Origen speaks of "our language", meaning Greek.
- The most important group membership marker is its religious rituals. In the Mekhilta we read about prayer, fasting, and the Torah; Origen also describes prayer and fasting, as well as the word of God and eating bread.
- The common fate of the group. In the Methodology chapter, it was described that it would be expected that common fate was a particularly important indicator of the group criteria considering that the base text comments on the story of the exodus.
 - In the Mekhilta, the exodus from Egypt is indeed important, but so are other biblical stories. So, for the Mekhilta's ingroup the group's common fate is important, not just in terms of the exodus but as it is described in the whole Bible.
 - Origen also describes the common fate of the group as it appears in the biblical text but does not emphasise it as much as the Mekhilta.
- Importance of group's goals:
 - In the Mekhilta the group's future is not very important, although it is mentioned (for example, the comment that God will judge Amalek).

- In Origen's comments the group's goal or future plays a very important role (for example, the comment that Gentiles will teach Moses in the future).
- Description of the outgroup:
 - The Mekhilta's comments note biological and religious membership criteria of the outgroup, but for Origen the religious membership criterion is the only one that matters.
 - Jethro's group has a lower status than the ingroup in both commentaries.
 - Amalek is generalized as an enemy at different times and places, but in the Mekhilta he retains the status of a particular group. In Origen's comments, Amalek has lost all characteristics of a particular group and has become a generalised hostile outgroup.
 - It is an interesting question whether Amalek was considered physically present at the time of the authors. In is not clearly expressed in the Mekhilta, though it seems that Amalek here is more of an opponent of the past or belongs to the biblical time. Origen, on the other hand, emphasises the forces of Amalek in his day, including the opponents of Origen's Christian group.
 - Jethro's social identity is very important to Origen (Jethro's advice is more important than his sacrifice); but the Mekhilta emphasises Jethro's religious characteristics (Jethro's sacrifice is note less important than his advice).
- Intergroup relations:
 - Discrimination against Amalek's group is found in both commentaries: they describe competition, comparison, and emphasize the superiority of the ingroup; there are also clear calls for discrimination.
 - Both commentaries call for non-discrimination against Jethro's group, but their emphasis differ: the Mekhilta calls for non-discrimination because God does not

discriminate, but Origen calls for a good treatment for Jethro's/ pagan group because it teaches the ingroup the virtue of humility.

- Amalek's aggression is explained differently in the Mekhilta and Origen's homily. The authors of the Mekhilta emphasise that the aggression of the outgroup is caused by the sins of the ingroup. Origen, on the other hand, points out that outgroup's aggression is inevitable if the ingroup is doing the right thing.
- In the fight with Amalek, the Mekhilta refers to elements that indicate the importance of a group activity (commemoration of the ancestors, celebration of Purim) but for Origen it is primarily an individual's fight.
- The deliverance from Egypt in the Mekhilta is explained as a testimony to other nations of God's special help to Israel, pointing to God's greatness. What matters to Origen is not the escape from the Egyptians but the victory over them – that is Jesus's victory and the victory of a Christian.
- The mission to Jethro's group is particularly emphasized in the Mekhilta but does not appear in Origen's comments. In Origen's description, the groups have strict boundaries that are not crossed. In the Mekhilta description of the group's boundaries their crossing is possible.
- Conversion of the Gentiles to Judaism is important to the Mekhilta, although it is equally important that the Gentiles acknowledge the God of Israel without conversion (like Jethro). The conversion of the Jews to Christianity is crucially important to Origen.

The dissertation ends with a conclusion that the proposed methodology which is based on constructionism, uses discourse analysis and elements of intergroup relations in social psychology, has helped to discover several differences in the Mekhilta and

Origen's homilies that would help in the research of the Jewish-Christian relations. It is particularly interesting to find that the Mekhilta describes group boundaries that in some cases can be crossed, whereas one does not find group boundary crossing in Origen's description; they are strictly defined and unchangeable. This means that the Mekhilta's tradition permits ingroup and outgroup gradation where some groups can be somewhere between the core ingroup or outgroup. Origen's tradition, on the other hand, is more categorical and does not describe marginal groups. This dissertation does not suggest how these conclusions could be used in the work of modern interfaith dialogue, but the author hopes that in the future other scholars will develop this line of research further.

REFERENCE LIST

- Baehrens, W.A. *Origenes Werke. Sechster Band. Homilien zum Hexateuch: in Rufins Übersetzung.* Teil 1. Leipzig: J.C. Hinrichs'sche Buchhandlung, 1920.
- Boyarin, Daniel. *Border Lines: The Partition of Judaeo-Christianity.* Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 2004.
- Goodman, Martin. *Rome and Jerusalem: The Clash of Ancient Civilizations.* London: Penguin Books, 2007.
- Heine, Ronald E., trans. *Origen: Homilies on Genesis and Exodus.* Washington, D.C.: The Catholic University of America Press, 1981.
- Kessler, Edward. *An Introduction to Jewish – Christian Relations.* Cambridge: Cambridge University Press, 2012.
- Kessler, Edward. *Bound by the Bible: Jews, Christians and the Sacrifice of Isaac.* Cambridge: Cambridge University Press, 2009.
- Lauterbach, Jacob Z. *Mekhilta de-Rabbi Ishmael: A Critical Edition, Based on the Manuscripts and Early Editions, with an English Translation, Introduction, and Notes.* Philadelphia: The Jewish Publication Society, 2004.
- Lieu, Judith. *Neither Jew nor Greek: Constructing Early Christianity.* Edinburgh: T&T Clark/ Continuum, 2002.
- Stemberger, Günter. *Introduction to the Talmud and Midrash.* Second Edition. Edinburgh: T&T Clark, 1996.
- Torjesen, Karen Jo. *Hermeneutical Procedure and Theological Method in Origen's Exegesis.* Patristische Texte und Studien. Band 28. Eds. K. Aland und W. Schneemelcher. Berlin, New York: Walter de Gruyter, 1986.
- Tucker, J. Brian and Coleman A. Baker, eds. *T&T Clark Handbook to Social Identity in the New Testament.* London: Bloomsbury T&T Clark, 2016.
- Loehndorff, Louise. "Translation as Narrative and Translator as Active Guide: Rufinus' Process of Translating Origen's

Narrative of the Soul's Descent". Doctoral dissertation, the University of Michigan, 2018,
https://deepblue.lib.umich.edu/bitstream/handle/2027.42/145960/lloehn_1.pdf?sequence=1&isAllowed=y (skatīts 28.08.2019).

